

HET KAFANATRIBUNAAL

Kroegenvonnissen van turbo tot retro

VOORWOORD

Dit project heeft een zeer lange voorgeschiedenis. Misschien ben ik er onbewust al sinds 1959 mee bezig toen ik als amper vierjarig meisje voor het eerst voet aan wal zette in Den Haag - een stad die mij toen (en eigenlijk nog steeds) een andere planeet leek dan mijn eigen Belgrado.

Om die twee planeten met elkaar in verbinding te kunnen houden heb ik een brug nodig, eentje met tweerichtingsverkeer. Het verschil dat daarbij overbrugd moet worden probeer ik zelf te snappen door het aan anderen uit te leggen. Op die manier bouw ik ononderbroken aan beide rijstroken van begrip.

Eerst ben ik begonnen met het vertalen van Nederlandstalige auteurs zoals Komrij, Wolkers, Buysse, Nescio, Elsschot, Lampo, Carmiggelt... Van hen leerde ik schrijven én kroegenlopen. Een volgende bouwsteen van de brug werd eind jaren tachtig gelegd toen ik als kersverse lector Nederlands Charles van Leeuwen, mijn collega uit Bologna, deelachtig wilde maken van mijn wereld door columns van Momo Kapor, een befaamde Servische bohémien, te vertalen.

Midden jaren negentig volgde een bloemlezing Servische dichters in vertaling. Vertalen blijft nu eenmaal makkelijker dan zelf schrijven.

Tot schrijven ben ik uiteindelijk in 1999 overgegaan. Paradoxaal genoeg leerde ik in dat jaar dankzij kapotgeschoten bruggen heel wat Nederlandstalige vrienden kennen zoals Anita en Paul, Minka, Arita, Monique, Christel, Nora, Ingrid en Paul, de Princen... Van hen leerde ik dat er ook van de andere kant aan de brug werd gebouwd.

Een aantal interviews met de Vlaamse journalist Peter Dupont n.a.v. mijn dagboek over het gebombardeerde Belgrado, gehouden in Haagse en Antwerpse café's, inspireerde me om mijn stad in vreedstijd door zijn ogen van een wijn-, boeken- en kroegenminnende buitenstaander te bekijken.

De taalvirtuositeit van linguïst en muzikkenner Stefan Grondelaers, zette me later ertoe aan om mijn observaties in mails om te zetten.

Uiteindelijk kreeg dit lange gistingsproces een nieuw impuls toen ik op een bloedhete zomerdag van 2001 Sven Peeters, een nieuwsgierige

Er liggen flink wat ontmoetingen, boeken en steden tussen die dag in maart 1999 toen we met een handvol mensen op de Antwerpse Grote Markt stonden te protesteren tegen de Navobommen op Belgrado en mijn eerste kennismaking met Jelica en haar stad. Joegoslavië begon me pas echt te fascineren toen ik in de herfst van 1999 naar Triëst vertrok. In mijn koffer zaten Barnard en Hertmans (hun melancholische reisverhalen), en de ultieme stadsroman *Ulysses* (een odyssee door de Stad). Joyce was de reden waarom ik in dat Adriatische zeegeat ging studeren. Ik vond er een geestesgenoot en eeuwige vriend in Italo. Hij leerde me Magris, Svevo, Saba en Rumiz lezen, bracht me naar de oude *trattorie* van Libero en Marino en de Weense koffiehuisen. Ik voelde er voor het eerst *the meaning of nowhere* (Jan Morris), die verloren situering van de stad op het kruispunt van verschillende culturen (*mitteleuropäisch* versus mediterranean, oost versus west). Met als gevolg een voor de grenzeloze West-Europeaan zo vreemde schizofrenie die ook geldt voor de Balkan en Belgrado in het bijzonder. Ik voelde er ook voor het eerst de drang om wat aan het verdwijnen is neer te schrijven, toen de legendarische Libero de deuren sloot. Zo las ik later de reisverhalen van Balkanschrijver Den Doolaard die berichtte over een wereld die nooit meer terug keert. Een land – Joegoslavië – dat ten slotte ten onder ging in bloed en doodslag.

Ik wilde ernaartoe. Om mijn Europa beter te begrijpen. Om de grenzen die in onze hoofden en onze berichtgeving bestaan te overschrijden. Hoe komt het dat wij zo weinig weten over onze Zuid-Slavische burenen? In 2001 nam ik met m'n goede, oude reisgezel Birger de bus van Triëst naar Novi Sad, waar ik op het Exit-concert kennis maakte met Sonja uit Belgrado. Zij nam ons mee naar haar stad en zo gebeurde het dat ik op die bloedhete namiddag op het Plato-terras de hand mocht drukken van Jelica. In die handdruk lag een gans boek verzegeld.

Ik werd verliefd op het oude Zuid-Slavië dat ik sinds die zomer leerde ontdekken door de verhalen van m'n mentrix Spomenka. Ik bezocht Split, Sarajevo en Belgrado, telkens weer

<p>Balkanbohémien-in-spe, op het terrasje van boekhandel Plato ontmoette. Na een eerste kennismaking met Belgrado kwam hij sindsdien elke zomer terug en besloot in de herfst 2005 om hier een tijdje te komen wonen, werken en schrijven. Zoals de meeste belangrijke beslissingen in de Servische geschiedenis werd ook de onze bezegeld in een kroeg. Geen wonder dat het meteen ook het begin werd van ons empirisch kroegenonderzoek, mede mogelijk gemaakt door een heel team van informanten die we uit dankbaarheid ook bij naam zullen noemen.</p>	<p>opnieuw. In mijn literaire fantasie zijn Antwerpen en Belgrado zustersteden (wie A zegt, ...). Is de Belgradoër ook geen Antwerpenaar die graag opschept over zijn stad, het liefst met een pint in de hand? Is Berckmans eigenlijk geen bife-man? Lijkt de Knez niet op de Meir, de Albanija niet op de Boerentoren, is de Sava geen Schelde, met aan de overkant de met betonblokken begroeide Linkeroever? Het laatste oordeel is aan u, toekomstig bezoeker.</p>
---	---

Beste lezer,

«Vertel me welke café's/restaurants/clubs je bezoekt, en wij zeggen wie je bent!»

Met deze toetsmethode voor ogen hebben wij Belgrado onder de loep genomen om de vele gezichten van deze stad in kaart te brengen.

«Het Kafanatribunaal. Kroegenvonnissen van turbo tot retro» heeft een dubbele opzet zowel qua invalshoek als qua gebruikswaarde. Een allochtoon en een autochtoon ogenpaar zien beter dan een etnisch zuiver stel ogen, een wandelgids is informatiever als het tevens een journalistiek en literair tijdsdocument is. We schuiven mee aan de tafels van Belgradoërs en laten u genieten van de meest uiteenlopende gesprekken, smaken en opvattingen. Het decor varieert daarbij van ruraal tot urbaan, van nostalgisch tot futuristisch, van bescheiden tot protserig, van authentiek tot nep.

Ontdek waarom Belgrado Sin City wordt genoemd en tot de bruisendste hoofdsteden van Europa gerekend wordt. Doe mee aan gastronomische archeologie, kom luisteren naar de turbo(folk)beats in de drijvende discotheken en prille gaytenten, kom mee eten met carnivoren en een enkele vegetariër in het Montmartre van Belgrado en mijmeren met Joegonostalgische smartlappen.

Onze benadering is een eclectische want kroegen, bars en restaurants zijn een van de weinige thema's die zo'n benadering dulden. Naast meer essayistische inleidingen zijn er ook humoristische commentaren, sfeerverslagen en recensies. Ons boek hoeft dus niet lineair of in één adem uitgelezen te worden. Wetenschappelijke pretenties hebben wij bij onze kroegentocht door Belgrado ook niet echt gehad, en toch willen we meer dan alleen maar hongerige en dorstige toeristen gidsen, uitgaand van onze objectieve want zelfgefinancierde vaststellingen. Als toneel des levens zijn *kafana's* – en dat begrip zullen we in dit boek proberen uit te leggen - zowel decor als hoofdrolspelers van ons tijdverdrijf. Ze vertellen verhalen niet alleen over hun eigenaar, maar ook over hun klanten en over de tijdgeest. En die is van zijn kant weer een gebroken spiegel waarin verschillende levensopvattingen weerkaatst worden. Die glinsterende splinters bieden een kleurrijk schouwspel van uiteenlopende interieurs, menukaarten, modeverschijnselen en sociolecten. Het zou zeker de moeite waard zijn om al deze aspecten in afzonderlijke studies grondig te onderzoeken, maar wij geven de voorkeur aan een reeks kaleidoscopische schetsen van de meest karakteristieke kroegentypes die het huidige tijdsbeeld bepalen. Het is een momentopname die misschien geen recht doet aan historische dynamiek – we hebben alleen rekening kunnen houden met het komen en gaan van etablissementen dat tussen februari en november 2006 heeft plaatsgevonden - maar toch ook wel naar een antwoord blijft zoeken op het waarom van de actuele tijdgeest.

De tijdgeest die zich in Belgradose kroegen spiegelt is die van een fin-de-siècle. Behalve eeuw en millennium wisselde Servië ook van geografische vorm, politieke leiding, economische theorie, etnische samenstelling en, last but not least, van zelfbeeld. Deze ten toppe gedreven transitie uit zich in een reeks krasse tegenstellingen: melancholie en decadentie naast joie de vivre en vitaliteit, nationalisme naast globalisme, traditie naast turbofolk, retro naast hip, links naast rechts, balkanesk naast West-Europees.

Binnen de Europese context komt deze ook elders herkenbare paradoxie toch wel heel schrijnend tot uitdrukking in Servië dat een haast hartverscheurende schizofrenie vertoont. Hartverscheurend of niet,

de tegenstellingen blijken elkaar in de kroegenwereld goed te verdragen en dat spreekt toeristen aan en nodigt uit tot empathie.

Servië heeft die empathie nodig om uit zijn (zelfgenoegzame) (zelf-)isolatie te komen waarin het in de post-titoïstische tijd is vervallen – door eigen toedoen, maar ook door (on-)baatzuchtige inmenging van het Westen. Het huidige beeld van Servië, dat grotendeels door het oorlogstribunaal in Den Haag is bepaald, doet geen recht aan het complexe gezicht van dit land en zijn hoofdstad. Daarom brengen wij graag het uitgaansleven voor de gastronomische rechtbank en laten kroegengetuigen aan het woord. Hun bekentenissen laten blijken dat Belgrado geen bastion meer is van achterhaalde pseudo-dictators en platgebombardeerde overheidsgebouwen maar een op z'n minst Europees ogende stad die ondanks een paar schoonheidsfoutjes een onbetwistbaar charme bezit. En dat smaakt naar meer – vraag u maar aan de Slovenen!

I. INLEIDING

Belgrado en de Belgradoërs

«Wat voor een stad is Belgrado?» vroegen we aan een van de vele uitbaters die we voor ons onderzoek hebben geïnterviewd. Hij keek ons verbaasd aan, alsof hij de stad voor het eerst echt gewaar werd, en zei toen: «Niet echt mooi. Het zijn vooral de mensen die haar uitmaken. En die zijn *super*.» Het is de Belgradoër die aan de stad haar ziel en karakter geeft, en dus ook aan haar restaurants en café's. Maar wat voor iemand is de inwoner van de Witte Stad? Hoeveel gedaanten kan hij/zij aannemen, hoeveel gezichten vertonen?

Etnisch gezien gaat het voornamelijk om Serviërs, die zich tijdens de grote Volksverhuizing omstreeks de zesde eeuw als een van de Slavische stammen aan de monding van de Sava in de Donau gevestigd hebben. De erfenis van hun Keltische en Romeinse voorgangers is terug te vinden in een zekere voorliefde voor Riverdance en pizza, zoals overal waar deze twee grote beschavingen hebben huisgehouden. Wat de Hongaren, Oostenrijkers en Turken betreft, die in latere eeuwen om de beurten Belgrado veroverden, ook hun sporen zijn herkenbaar in het huidige straat-, kroeg- en klankbeeld. Restaurantinterieurs, menukaarten en volksmuziek liegen er niet om: hoe zeer men de vijand ook bestreed op andere fronten, in de genotsfeer ontving men hem met open armen. Net als elke metropool biedt Belgrado bovendien onderdak aan een hele reeks nationaliteiten, van eigen minderheden zoals Roma en Albanen tot allerhande toeristen, vooral in de zomermaanden en tijdens grote (sport)evenementen. In tegenstelling tot Westeuropese steden is het straatbeeld echter opvallend weinig gekleurd en pas in recentere tijd hebben Chinese immigranten gezorgd voor wat raciale maar ook gastronomische afwisseling.

Sociaal gezien heerst er veel minder homogeniteit. De uiterst dynamische geschiedenis van Servië speelde zich telkens weer tussen twee tegenstrijdige dromen af. De ijdelste van de twee – die van gelijkheid en broederschap – is daarbij niet los te koppelen van zijn even ijdele schaduw – de behoefte aan apartheid en exclusiviteit. Het streven naar gelijkschakeling en opheffing van verschillen zou namelijk zijn aantrekkingskracht verliezen zonder de gelijktijdige behoefte om af te bakenen en af te steken. Deze innerlijke strijd heeft voor Servië verschillende historische gevolgen gehad, mede afhankelijk van de inmenging van buitenaf.

Staatkundig gezien heeft het afwisselende aaneenhechten en uiteenrukken van Joegoslavië de diepste sporen achtergelaten. Als exponenten van het geopolitiek antagonisme omtrent Servische staatsbelangen mogen in de presocialistische geschiedenis de twee inheemse dynastieën gezien worden: de Karađorđevići en de Obrenović. En als hun uitheemse beschermers en mecenasen Engeland, Frankrijk en Rusland aan de ene en Oostenrijk en Duitsland aan de andere kant.

Economisch bekeken zijn overal de gevolgen te zien van de eertijds half opgedwongen half toegejuichte keuze voor het socialisme dat door de machtsverhoudingen die uit WOII voortvloeiden onlosmakelijk vastzat aan de keuze voor Joegoslavië. En inmiddels is door de keuze voor democratie ook het neoliberalisme en de versplintering onontkoombaar gebleken. Het afwisselen van deze twee

economische systemen, bekend onder de inmiddels beruchte naam transitie, is nog volop in gang. Om het met een joodse verwensing uit te drukken: Moge je in interessante tijden leven!

Een even grote, zo niet grotere rol speelt de tegenstelling tussen stad en platteland. De vele oorlogen en omwentelingen waar de Servische geschiedenis rijk aan is hebben het land telkens weer van zijn intellectuele elite beroofd. Haar plaats werd ingenomen door plattelanders, hals over kop tot hoofdstedelingen gepromoveerd, met als gevolg een eeuwige liefde-haat verhouding. Uit deze sociale mesalliance is volgens voorstanders van stedelijke raszuiverheid een zeer resistente hybride soort ontsproten die de turbofolk tot haar hoogtepunten kan rekenen.

Van deze moeilijke verhouding tussen stad en platteland getuigt nog het schrijnendst de recente burgeroorlog die sommige antropologen als wraak op de stad of - in criminologische taal uitgedrukt - als urbicide geduid hebben.

Last but not least, Servië en haar hoofdstad worden graag als kruispunt van winden en wegen gezien. De tegenstellingen Oost-West en Noord-Zuid waaien telkens weer een moeilijk bereikbaar evenwicht omver dat met een bekende filmtitel uit de jaren tachtig als *Something inbetween* beschreven zou kunnen worden. Iets tussen Moskou en Parijs of Londen, tussen Wenen en Istanboel. Een deel van de bevolking wil deze sandwichpositie als voordeel zien, het andere voelt zich verplicht om een keuze voor een windrichting te maken.

Het epicentrum van dit kruispunt bevindt zich in de gemeente *Stari Grad*, de oude stadskern rondom de vesting Kalemegdan. Vandaaruit vertrekken wegen en bruggen naar andere, niet minder interessante plekken.

Zemun

Dat het voorstadje Zemun zoveel lokaalpatriottisme aan de dag legt en zich koppig verzet tegen vereenzelviging met de hoofdstad heeft met zijn geschiedenis te maken. Eeuwenlang was het een grenspost, de allerlaatste Oostenrijkse schans tegen het Ottomaanse rijk. De rivieren Sava en Donau vormden de grenslijn terwijl Belgrado, aan de overkant gelegen en met attributen als *Dar Ul Jihad* (Huis van Oorlog) getooid, tot een heel andere wereld behoorde.

De aparte (gastronomische) identiteit van Zemun draagt vooral de stempel van een vissersdorpje met een andere opvatting van tijd dan de hectische metropool. Het trage water van de Donau verzekert zijn inwoners dat men haast niets aan de loop der dingen kan veranderen, dus waartoe zich een sneller tempo aanmeten? Geen wonder dat ze goede hengelaars zijn en uitstekend gezelschap voor luie zondagen.

Ook de Zemunse architectuur verschilt dankzij dwingende voorbeelden uit de eens zo machtige Donaumonarchie: van boers Burgenlands tot Jugendstil. Uit de noorderlijke Donauvlakte komen ook de zigeunerklanken aangewaaid. In tegenstelling tot de brassminnende Zuiderse bands prefereren de Noorderlijken tamboeren en violen.

Novi Beograd

Uit de moerassen die zich tussen Zemun en de Sava uitstrekten is na WOII Novi Beograd omhooggeschoten – een daadgeworden droom van futuristen en wereldverbeteraars maar voor estheten en vele inwoners eerder een nachtmerrie. Of we Le Corbusier horen te bewonderen of vervloeken om de uitvinding van functionele architectuur heeft vooral te maken met de vraag of men zelf inwoner is van een torenflat of niet. Hij zelf vond overigens Belgrado de lelijkste stad op de mooiste plek ter wereld.

De Belgradose literatuur getuigt eveneens van diepe hekel aan het blokkenmodernisme. Zie daarvoor de rock-poëzie van Bora Đorđević of de surrealistische verzen van Milorad Grujić. En toch bloeien ook tussen ontzielde torengebouwen soms rozen op. En noemenswaardige etablissementen.

Sava en Donau

Een van de eenvoudigste manieren om Belgradoërs te classificeren is om ze in Sava- en Donau-mensen te verdelen. De keuze voor een van de twee hoofdstedelijke rivieren wordt niet altijd bepaald door praktische overwegingen. Er is voornamelijk liefde in het spel en dat is een moeilijk verklaarbare categorie. Wat de even kakigroene wateren onderling onderscheidt is niet makkelijk uit te leggen. Het

uitzicht vanaf de Donauoever is misschien wat wijds, grensoverschrijdender terwijl de Sava binnenlandser aandoet. De Donauoevers zijn misschien wat meer om te flaneren, die van de Sava om er te sporten. Ontspanning en harmonie met de natuur bieden ze in ieder geval allebei.

De manier van rondhangen lijkt voor een buitenstaander ook niet veel te verschillen. Beide rivieren zijn aanmeerplaatsen voor talloze bootrestaurants, -café's en -disco's, de zogeheten *splavovi*. Als Belgrado ergens de bijnaam Sin City verdient, zoals de New York Times recentelijk schreef, dan is het wel op deze drijvende eilanden van vermaak en vertier. En, als we oude reis- en krantenberichten mogen geloven, was dat al in de voorbije eeuwen het geval.

Lido

Behalve kunstmatige eilanden zijn er ook echte. Omspoeld door beide rivieren ligt het Grote Oorlogseiland (*Veliko ratno ostrvo*) - in tegenstelling tot zijn naam een vreedzame broedplaats voor vogels - pal tegenover de Zemunse kade. In de zomer, als het water van de Donau iets wegebt, ontstaat het strand van Lido en beleeft het eiland een weliswaar vlinderkort maar bruisend horeca-leven. Behalve taxi-bootjes zorgt de laatste jaren ook een pontonbrug voor een aanzienlijke stroom bezoekers.

Ada Ciganlija

Het kunstmatige Ada-meer, geschapen door het verbinden van het eiland Ada Ciganlija met de rechter Sava-oever, wordt ook wel de Zee van Belgrado genoemd. Het afgelopen decennium diende het dan ook ter vervanging van de nu buitenlandse Adria. Een van de vele voordelen van Ada is dat je er geen paspoort, visum of entreegeld voor nodig hebt. Het 8 kilometer lange kiezelstrand, dat ooit toevlucht bood aan de weinige natuurliefhebbers die niet naar Montenegro of Dalmatië trokken, is nu uitgegroeid tot een soort Servische Venice Beach waar je op zonnige zondagen van alles kunt zien voorbijlopen, -fietsen en -skaten. Tot dienst van die kleurige menigte staan vele etablissementen waarvan het merendeel inmiddels het hele jaar door geopend is.

Gastronomische archeologie

Een zelfbeeldbehoefte natie herken je aan haar gebruik van superlatieven: alles is er het grootst, het mooist, het oudst. Het verbaast dus niet dat volgens geraadpleegde bronnen het eerste koffiehuis van Europa in Belgrado, met name in het stadsdeel Dorćol, werd opgericht. Het eerste wat de Turken blijkbaar deden na de verovering van de stad in 1522 was er even van bijkomen onder het genot van een kop koffie. Het zij zo, behalve een bronvermelding is daar echter niets van overgebleven. Dat geldt ook voor de vele *hans* en *karavan-sarajs* die onderdak boden aan reizigers en die nu nog alleen terug te vinden zijn in oude reisberichten. Volgens kadasters uit het jaar 1723 bestonden toen in totaal 140 koffiehuisen en karavan-sarajs in Belgrado. Baron Conrad Schutz, een Nederlandse diplomaat op doorreis naar Constantinopel, doet zijn eerste ervaring met de oriëntaalse keuken op in Belgrado in het jaar 1756 en vermeldt het volgende in zijn dagboek:

«... ce fut pour la première fois que je mangéais à l'Orientale, servis assis sur le planché, les jambes croisés comme sont assis les tailleurs, à une table de bois ronde sur laquelle on met une machine ronde qu'on appelle en Turc burekmet sur lequel on sert les mets et au tours de laquelle il y avait une toile rayée bleu et blanc qui nous servit à tous de serviettes, nous n'eumes que des cuilliers de bois de buis et nos doights nous servirent de fourchettes...»¹

Deze oriëntaalse oervorm onderging een eerste verandering toen Servië dankzij twee opstanden - de eerste onder Karadjordje (1804), de tweede onder Miloš Obrenović (1813) - en heel wat diplomatiek getouwtrek tussen de grote mogendheden geleidelijke zelfstandigheid van het Turkse rijk verwierf. In de vele etablissementen die als paddestoelen uit de grond schoten werd in april 1867 de definitieve machtsovername gevierd. Een hele reeks bekende patriottistische liederen is daar ontstaan en gezongen onder consumptie van rakija, wijn en liefde. Het volgend liedje is een mooi voorbeeld van de altijd actuele verwevenheid van vaderlandsliefde en erotiek (zie turbofolk-icoon Ceca en haar hedendaagse kruis-in-boezem-look).

¹ Deze tekst, afkomstig uit een handschrift uit de KB Den Haag, staat vermeld in Novaković-Lopušina 1999

*Krst od zlata oko vrata
Anka ima na prsima,
Oh, razgrni nedra,
žudnju mi utoli,
srce mi je željno
Bogu da se moli²*

Een kruis van goud als ketting
draagt Anka op haar boezem
O , duw je borsten uiteen,
Stil mijn verlangen,
Mijn hart smacht ernaar
Om tot God te bidden

Skadarlija

Met de geleidelijke (maar nooit helemaal voltooide) desoriëntalisatie van Servië breidde zich het kroegenprofiel uit. Behalve drink- en eetgelegenheid werd de *kafana* de ontmoetingsplaats van allerlei sociale bevolkingslagen, dus ook van vrouwen die eindelijk iets meer bewegingsvrijheid kregen. Er werd handel gedreven, over politiek gedebatteerd, geschreven en gedicht, voorgedragen en vertoond, geschilderd en getekend, gekoppeld en gescheiden, gedanst en gezongen. Ook de terminologie werd uitgebreid door termen als *krčma* of verbasteringen als *bircus* en *birtija* (van het Duitse *Wirtshaus*). De grootste concentratie kafana's bood de *Skadarska*-straat. Vlak in de buurt van het in 1869 opgerichte Nationaaltheater gelegen, trok ze in de eerste plaats artiesten aan.

Helemaal in de trant van de romantiek is ook een speciale soort kroegenganger opgekomen: de bohémien. Het spreekt vanzelf dat vooral de poëtes maudits geschikt waren om de rol van de melancholieke nachtvliinder te vertolken. Een van de meest bekenden was de schilder-dichter Đura Jakšić (1832-1878), het boegbeeld van *Skadarlija* – ook wel het Montmartre van Belgrado genoemd. Zijn huis is een van de weinige overgebleven authentieke gebouwen in deze straat. Nog een hele reeks beroemde kroegengangers verdient het om hier vermeld te worden, zoals de bekende Servische komediografen Branislav Nušić en Stevan Sremac, de schrijvers Bora Stanković en Janko Veselinović, de vele dichters, waaronder de Kroaat Tin Ujević als dichter-koning van Skadarlija en de Serviër Raka Drainac als prins. Verder befaamde acteurs en actrices zoals Čiča Ilija en Vela Nigrinova. Maar ook wetenschappers, zoals de wereldberoemde wiskundige Mihailo Petrović alias Mika Alas (1868-1943), die zich in nachtelijke uren ontpopte tot violist en vissoepspecialist. Of de oprichters en eerste redactieleden van het dagblad Politika, waarvan de geboorte – 25 januari 1904 – in het nog steeds bestaande restaurant «Drie hoeden» werd gevierd.

Muziek en zang zijn het kroegenleven ook tijdens het interbellum blijven begeleiden, of het nu om zigeunerbands ging of kleine orkestjes die de Servische volksmuziek door het genre van de *starogradske*³ salonfähig wisten te maken. Onvergetelijke namen uit het interbellum waren zangeressen als Sofka, Olga, Nata, Vuka of orkesten zoals dat van de befaamde violist Carevac of van de gebroeders Cicvarić. A. Den Doolaard, de grote Nederlandse Joegoslavië-kenner, bericht daarover het volgende:

«Maar ik ben er zeer gelukkig geweest. Als ik eraan terug denk hoe 's avonds, in onverschillig welke stad of stadje, in kleine restaurants zangeressen optraden. Van tevoren informeerde ik

² Golubović, 2005:22

³ Letterlijk: oude stadsliedjes. Zie verder onder Bloemlezing en Woordenlijst

meestal naar het tijdstip van hun optreden. En zo rond negen uur 's avonds ging je er naar toe. Je bestelde wat te eten en een tijdje later kwam het orkest. Meestal werden er vier instrumenten bespeeld: xylofoon, accordeon, eerste en tweede viool. Dikwijls kwam daar nog een cello bij en laten we vooral de zangeres met tamboerijn niet vergeten.

Meestal waren het zigeuners. Zij konden putten uit een oneindige schat aan Joegoslavische volksliederen. Voor een paar dubbeltjes speelden ze enkele liederen op verzoek. Je gaf dat geld op een manier, zoals dat in de Oostenrijks-Hongaarse monarchie de gewoonte was.

Zo'n zangeres was een erg onafhankelijk meisje. Sommigen waren heel beroemd en enkelen gaven zich na sluitingstijd over aan gematigde prostitutie met een cliënt naar h  ar keuze! Daar waren prachtige vrouwen bij, geweldige zigeunerwijven. Er was er een bij waar je van af moest blijven. Ze heette Stana en was getrouwd met de primas van het orkest. Ik ben Stana nagereisd van Belgrado naar Skopje, achthonderd kilometer, enkel om haar te horen zingen. Op een heel vreemde manier was ik verliefd op haar. Niet om met haar naar bed te gaan, maar zij gaf me wat de Joegoslaven *sevdah* noemen. Een typische soort rilling over je rug, waardoor je wist dat er een andere wereld moest bestaan, een verwezenlijking van het op aarde onbereikbare. Een wereld waar ook de liefde voortduurde, waar je eeuwig jong zou blijven. En dan kon plotseling haar stem omslaan en zong ze, dat het allemaal bedrog was, dat het afgelopen was, dat elke liefde kapot gaat en de dood onvermijdelijk is. Het geheinzinnige aan Stana was het timbre van haar stem, de hartstocht waarmee ze zonder gebaren de diepste gevoelens weergaf. Het is nog altijd een zonde en jammer dat dit bedrijf na de oorlog door het communistische regime is afgeschaft. Volgens de bonzen was het een onderdeel van de georganiseerde prostitutie en was het zingen slechts camouflage. Als je nu in Belgrado komt en je gaat naar een chic restaurant, dan staat er een juffrouw in brokaten gewaad met een naakt middenrif op een slappe manier wat liedjes te kwelen. Natuurlijk m  t microfoon. Voor de oorlog hadden ze geen microfoon nodig. De stemmen van de zangeressen droegen toen straten ver.»⁴

Het communisme maakte inderdaad een einde aan de oude wereld. Althans, dat was de bedoeling. Toen met het verloop van WOII drommen plattelanders naar Belgrado begonnen te trekken, kwamen ze de partizanenbelofte van gelijke kansen en gedeelde weelde achterna. Voor velen ging die dan ook in vervulling. Vanaf het spoorstation, waar ze met hun schamele bezittingen in met touw gebonden kartonnen koffertjes aankwamen, was de steile *Balkanska* de kortste weg tot het pulserende hart van hun droom.

En de stedelingen? Die waren er voor een aanzienlijk deel uitgebombardeerd, sommigen ijlings naar het Westen geëmigreerd, maar het merendeel gewoon omlaage gevallen. Eenmaal in de partij of een andere overheidsstructuur opgenomen bestond hun uitgaansleven in de eerste naoorlogse jaren uit georganiseerde gezelligheidsavonden met *U  i  ko kolo*⁵ en *Dru  e Tito*⁶ als verplicht dans- en zangnummer. Eten deden ze in een voorloper van de huidige fastfoodtent, het zogenaamde *ekspres-restoran*, voor bonnetjes.

En de bonzen? Die wisten al snel een eigen esthetiek te ontwikkelen, waartoe dus restaurants met in brokaat gehulde flauwe zangeressen behoorden.

Toonaangevend voor de verdere ontwikkeling werden de vroege jaren zestig toen Belgrado heel even het centrum van de wereld werd. De Derde wereld, wel te verstaan, dankzij het congres van de Niet-Gebonden landen.

Die openheid, ook naar het Westen toe, zorgde voor een opbloei, voornamelijk geïnspireerd door het vaderland van de Dolce Vita – Italië. Cultfilms over het uitgaansleven van die generatie Belgradoërs zijn

⁴ Van de Waarsenburg, 1982:55

⁵ De meest gekende *kolo*-dans, afkomstig uit de streek rondom U  ice (West-Servië). Verplicht nummer op alle feestelijkheden.

⁶ Volksliedje, afkomstig uit dezelfde streek, waarvan de oorspronkelijke tekst over de bergen Ov  ar en Kablar gingen. Tijdens de oorlog werd er een nieuwe tekst voor geschreven waarin eeuwige trouw aan Tito werd gezworen. Verplicht feestelijk slotnummer

*Zvižduk u osam*⁷ en *Ljubav i moda*⁸ met de onvergetelijke Beba Lončar in de hoofdrol. Ook het rurale Belgrado kreeg nieuwe sterren die zeker in de smaak zouden vallen van Den Doolaard, zoals de helaas veel te vroeg overleden zangeres Silvana Armenulić en vervolgens Lepa Lukić en Olivera Katarina. Of de onnavolgbare zangers Toma Zdravković en Cune Gojković. Een filmtitel uit die tijd moge hun populariteit illustreren: «En God schiep de *kafana*-zangeres».

De herontdekking van de vooroorlogse kafana-traditie kon in 1966 beginnen met de reconstructie van Skadarlija en haar jumelage met het Parijse Montmartre. De retro-stijl, inclusief betaalde waarzegsters en nootjesverkopers, was dus het eerste deurtje dat de burgerlijke traditie weer stiekem binnenliet.

Naast de *Skadarlija* was er vanaf de jaren zestig nog een stadsgedeelte waar je als kroegenganger zoek kon raken: de zogenaamde Bermuda-driehoek rondom de *Makedonska*-straat, afgebakend door de kafana's *Grmeč*, *Pod Lipom* en *Šumatovac*, en iets verderop het bife *Prešernova klet*. Vandaag de dag bestaat geen enkele meer in de oorspronkelijke vorm. Ze hebben een facelift gekregen of zijn inmiddels geavanceerd tot pizza-hut en fancy bar. Vanaf het moment namelijk dat begin jaren zeventig de eerste pizzeria werd geopend, heeft de behoefte om zo min mogelijk van het Westen te verschillen zich als een kafanadodend virus verspreid.

De bohémiens van die tijd verschilden in uiterlijk natuurlijk van hun frak en girado-hoed dragende confraters, maar ze werden nog steeds uit het intellectuele milieu gerekruteerd. Drie noemenswaardige kroegenminnaars waren de schrijvers Slobodan Marković alias Libero Markoni, Duško Radović en Momo Kapor. De acteurs, zoals de onvergetelijke Zoran Radmilović, Danilo Bata Stojković of Slobodan Perović gaven de voorkeur aan Srpska kafana, in de onmiddellijke nabijheid van het toen pas geopende Theater 212, de eerste moderne, alternatieve schouwburg van Belgrado waar onder andere Hair geënceneerd werd. Wat was het toch een hip communisme eigenlijk!

Als we de woorden van de Roma-zangeres Ljiljana Petrović-Buttler mogen geloven, ligt het bohémiens-tijdperk op sterven in de dodelijke clinch van transitie en globalisering. In een tijd van *spin off* en *chill out* is er geen plaats meer voor spleen en tijdverspilling. Wie de restanten van een verdwijnende wereld wil zien, die moet zich haasten.

Basisbegrippen

Als we de Servische eet- en drinkgelegenheid *kafana* ergens mee willen vergelijken - los van Nederlandse en Vlaamse eigenheden in de horeca-sector - dan zouden we naast kroeg of café ook naar volgende termen kunnen grijpen: taverne/taveerne, estaminé/staminée/estaminet, brasserie, bierkelder, wijnkelder... ja, zelfs restaurant. We hebben echter gemakshalve voor kroeg gekozen, al is het maar omwille van de alliteratie en de mogelijkheid van een kroegentocht. De diversiteit die achter de simpele benaming *kafana* schuilt, oorspronkelijk verwant met *koffiehuis*, zal in de volgende hoofdstukken nader besproken worden.

De basisvormen binnen de huidige horeca-sector zijn in eerste instantie een erfenis van de Tito-tijd. De privatisering van de vroeger machtige staats-eigen ketens zoals *Tri lista duvana*, *Tri grozda*, *Višnjica*, *Stari grad*, *Madera* en andere is nog gaande. Hun uithangborden prijken althans nog op de meeste gevels omdat de kopers nog even geen raad weten met hun nieuwe bezit. Vandaar dat er nog steeds plaatsen zijn waar de recente geschiedenis herkenbaar is. De strakheid en grijsheid van het communisme, exacter

⁷ “Fluitseintje om acht uur». Het gelijknamige liedje in vertolking van de hoofdrolspeler Đuza Stojković is een evergreen

⁸ De film «Liefde en mode» is een prachtig voorbeeld voor de specificiteit van het Joegoslavische socialisme

gezegd het in bedwang gehouden privé-initiatief, hebben namelijk een egaliserende stempel gedrukt op het interieur van de etablissementen, waaronder de *mehana* (langs de weg) en het *bife* en de *kafana* (in de stad) de prototypes vormen. Beide dragen een misleidende naam die een verbastering is van het Franse *buffet* resp. een vertaling van het internationale *koffiehuis*. Het betreft uiterst simpele, sobere etablissementen die oorspronkelijk enkel een dorst- en hongerstillende functie bezaten, de sociale honger inbegrepen. Van interieur en stijl geen sprake. Van culinaire verfijning evenmin. Uit deze twee oervormen die als inbegrip van de nivelleringsbehoefte gezien kunnen worden, heeft zich in de loop der tijden een hele waaier van variaties ontwikkeld zoals *bistro*, *kafić*, *snekbar*, *restoran*, *konoba*, *gostiona*, *pivnica*.

Bife

Voor het *bife*, voornamelijk een drinkgelegenheid met eventueel een zeer beperkte keuze van (meestal koude) gerechten, is de kleine, kale, desolaat stemmende ruimte met vaak harde neonbelichting en een aquariumachtige voorgevel kenmerkend, verder een lusteloze ober in wit overhemd of een serveerster in zogenaamde *borosana's* – orthopedische linnen halflaarsjes – of tegenwoordig steeds vaker op sanitaire klompen en een wezenloos sturende klant die eenzaam of in even neerslachtig gezelschap over zijn glaasje *vinjak* zit te tobben. En natuurlijk rook, als goedkope bedwelming tegen de existentiële blues. Stations- en marktbuurten zijn de laatste reservaten van deze haast uitgestorven soort die geen schijn van kans meer maakt tegen de opmars van haar modieuze nazaten genoemd *kafić*, *snekbar* of *fast food*. De weinige oorspronkelijke uitbaters zien zich gedwongen om toe te geven aan de terreur van knusse gezelligheid door belachelijke versieringen aan te brengen. Wie aan gastronomische archeologie wil doen moet zich dus haasten om nog een authentieke laatste *bife*-Mohikaan gezien te hebben.

Ekspres-restoran

Hoewel het om een vrij recente uitvinding gaat, is ook het *ekspres-restoran* (en zijn op zuivel gericht tweelingsbroetje *mlečni restoran*) op sterven na dood. Als voorbode van fastfood is het sociaal gezien volledig ontspoord. De doelgroep voor welke het eertijds is bedacht is nu overwegend werkloos en heeft geen behoefte om tijd te sparen. De tewerkgestelde yup daarentegen voelt geen enkele nostalgie naar de laatste restanten socialistische wereldvisie van in de rij gaan staan en aanschuiven voor een gebraden kippetje in vetjus of bal gehakt in tomatensaus. Het enige wat ervan overgebleven is, is het etablissement pal tegenover het spoorstation.

Kafana

In tegenstelling tot de twee bovenstaande vormen is de *kafana* vitaler gebleken. Ondanks de vele variaties is er een onmiskenbare gezamenlijke noemer, die zelfs een beginnende Belgrado-kenner al snel onder de knie zal krijgen. Of het nou om een één-, twee- of drie-sterretjes-kafana gaat, het soort etablissement is zelfs geblinddoekt aan de geur te herkennen. Walm zou misschien beter van toepassing zijn want het rook-look-mengsel hangt haast zichtbaar dik in de zaal.

En dan de ober! Een oude haai met een verplicht horeca-diploma die zijn klant kent zoals een buurtbarbier of -kapper de zijne. Geen gelakte beleefdheid of overdreven serviliteit zoals in sjieke restaurants. Maar degelijkheid en een zekere ernst om de verantwoordelijke post die de ober haast gelijkstelt aan een ziel(ver)zorger. Zijn tenu - meestal een zwarte broek en een wit jasje – is zelden onberispelijk maar getuigt des te meer van engagement: waar opgedist wordt vallen spatten.

Het meubilair van de meeste kafana's dateert uit de jaren zeventig en tachtig. De hoekigheid en zwaarte van dat tijdperk roept nu haast vertedering op vergeleken bij de vele mislukte pogingen vandaag de dag om trendy te zijn. Om maar een voorbeeld te noemen: quasi-biedermeierstoelen, akropal-borden en Ikea-glazen! In die jaren kwamen glazen en borden allemaal uit dezelfde socialistische fabriek zodat de vormen blindelings herkenbaar zijn geworden voor al degenen die met een glas in de hand hun uitgaansavonden hebben doorgebracht. Interieur en uitrusting waren een gaaf geheel, hoe onaantrekkelijk ook, maar herkenbaar in alle details, tot aan het zout-en-peperstel toe.

De aangenaamste vooruitgang in de horeca-sector heeft op het meest afgesloten oordje plaatsgevonden: de W.C. Proper zijn ze nu haast overal, en meestal gratis. Alleen hier en daar zit nog een godvergeten madammeke te wachten op het geluid van rinkelende munten die opgelucht op een koffieschotelletje geworpen worden.

De minste verandering heeft het kafana-menu ondergaan. Tot de koude voorgerechten worden al eeuwen *sir* d.w.z. kaas, *pršut* d.w.z. gerookt vlees en *kajmak* gerekend. In huiselijke kring is nog steeds het Turkse woord *meze* in gebruik voor deze voorzorgsmaatregel tegen te snelle dronkenschap. Geen Serviër zal het verzuimen om aan zijn buitenlandse gast uit te leggen dat *kajmak* nergens anders ter wereld wordt gemaakt dan in zijn onvolprezen vaderland. Het is een soort zouten roomboter, maar dan gemaakt van laagjes melkhuide, die het best smaakt bij *proja* (maïsbrood). Aan te raden als appetizer is ook de van varkenspootjes gemaakte zult genaamd *pihtije* die het best smaakt in combinatie met mierikswortel. Mmm, die prikkeling in de neus met een haast masochistisch genotsgehalte!

Van de warme voorgerechten is de *gibanica*, een gelaagde kaastaart van deegbladeren, misschien het meest authentiek.

Daarna volgt onvoorwaardelijk kalfs- of lamssoep. Gebonden soep heet in het Servisch overigens *čorba* en is vaak al een gerecht op zich.

De hoofdgerechten worden in drie categoriën aangeboden: kant-en-klare, á la carte en grillgerechten. En in sommige etablissementen is er ook vlees van het spit (lam, varken, kalf en soms ook geit). Wat men ook bestelt, men kan in ieder geval verrukkelijk, mals vlees verwachten. Ook vis, zowel rivier- als zeevis, smaakt uitstekend, met name in gespecialiseerde etablissementen. Culinaire groentecultuur is daarentegen een zeer recente ontdekking en in de traditionele eetgelegenheden alleen in saladevorm aan te raden.

De meest gebruikelijke toetjes zijn pannenkoeken en inheemse vormen van baklava.

Om het *kafana*-fenomeen te kunnen begrijpen, moet men ook iets afweten van de motivatie van de *kafana*-ganger. Toen ik een keertje vroeg naar het ook mij niet altijd even duidelijke verschil tussen *kafana* en restaurant, kreeg ik als antwoord: «Naar een restaurant ga je om te eten.» De *kafana* voorziet met andere woorden in een nog existentiële behoefte dan de doodgewone honger. Het is een behoefte die misschien het best uitgedrukt wordt met de bekende graffito: «Stop de wereld, ik wil er af!» De *kafana* biedt namelijk de mogelijkheid om tijd ongedaan te maken door even af te stappen van onze dolgedraaide planeet door middel van drank en muziek. Het is niet ongebruikelijk om van een gast te horen dat hij naar de *kafana* kwam 'om een beetje te smachten'. Voor deze muziek-drank-smacht-catharsis bestaat een uitgebreide terminologie van oriëntaalse afkomst: *merak*, *sevdah* en *dert*. Daarbij is *merak* eventueel vertaalbaar met het Vlaamse 'goesting', terwijl *sevdah* en *dert* pas vanaf de fado-, flamenco- of rembetiko-lijn begrepen kunnen worden. Om zijn waardering voor een lied uit te drukken grijpt de *kafana*-ganger naar een suïcidale uitdrukking met het bijbehorende gebaar: *seča vena* – polsslagadersnijden! En toch is deze tijdelijke doodsdwang eerder als een teken van vitaliteit te zien, want na een uitgebreide smachtnacht die zolang duurt totdat er *fajront!*⁹ wordt uitgeroepen stapt men weer gesterkt terug in het leven.

Als er iets is dat deze traditie bedreigt, dan is het de hectiek van het moderne bestaan dat zich geen tijd meer gunt voor een langzame, geleidelijke afdaling in het rijk der ziel. In de *kafana*-wereld is een drug als speed dan ook ondenkbaar!

....

III HET BIFE

⁹ Dit is een verbastering van het Duitse *Feierabend* – het signaal dat het werk erop zit en de deuren sluiten.

DE BIFE-MAN

«Waarom kijken de mensen hier zo somber?»

Deze vraag heb ik vaker gehoord van buitenlanders, en niet alleen op mistroostige novemberdagen. Ik neem aan dat ze onder mensen vooral mannen bedoelen, zoals ook onze taal het onderscheid maakt tussen *ljudi* en *žene*: mensen en vrouwen!

In het antwoord zal waarschijnlijk ook iets van dit verschil steken, vandaar dat ik het ben gaan zoeken in het asiel voor sombere mannengezichten: het *bife*.

Qua uiterlijk hoort de *bife*-man thuis in de jaren van de zwart-wit film. In de vorige eeuw dus. Hij zou op het eerste gezicht evengoed Griek, Siciliaan of Albanees kunnen zijn, althans ik meen dat de Sombere Blik ook in andere streken met stralend weer gesignaleerd kan worden. Het boeiende is juist die tegenspraak tussen wolkenloze hemel en bewolkt gelaat. Herinnert u zich nog Anthony Quinn als Zorba de Griek? Zijn twee- à driedaagse baard, het gekreukelde hemd, het slechte gebit, de ongepoetste schoenen? Zijn harde leven stond in zijn gezicht gegrift als spijkerschrift op een Assyrische steenplaat. Die mengeling van zwijgzame trots en slecht verborgen kwetsbaarheid was onweerstaanbaar voor heel wat vrouwen!

Welke versteende verhalen zijn van de Servische mannengezichten af te lezen? Meestal zijn het verhalen van nooit vervulde dromen, van ontgoocheling, verpaupering. Het Engels, de moedertaal van Darwin, kent daar een meedogenloze term voor die ook in het Servisch ingeburgerd is geraakt: **loser**. Het zijn mannen die gebukt gaan onder de dagelijkse strijd die leven heet. Een strijd waarin ze zelden aan de winnende hand zijn terwijl er zóveel van ze verwacht wordt. Een baan bijvoorbeeld, iets waar op dit eigenste ogenblik meer dan 35% van de bevolking op zit te wachten. Een woning, die niet meer door de overheid toegewezen wordt maar tegen woekerprijzen gekocht of gehuurd moet worden. Een auto die zelfs in de goedkoopste inheemse Yugo-variant een doorsnee jaarsalaris opeist. Een uiterlijk dat eveneens een investering van een jaarsalaris vergt (tandartskosten inbegrepen). Een degelijke bankrekening om de kosten van onderwijs en ziektezorg te kunnen dragen. Een Schengen-visum dat bij gebrek van het bovengenoemde nooit verleend zal worden.

Het feit dat ze falen is voor deze mannen op den duur alleen draagbaar door de verklaring dat ze er niets aan kunnen doen. Deze verklaring wordt al eeuwen geserveerd door het christelijke geloof dat in den beginne uiteindelijk ook aan de losers was gewijd. De lokale, orthodoxe variant ervan legt daarbij minder nadruk op schuldgevoel, des te meer op lijden als vorm van absolutie. Dus lijden ze. Zwijgend, tandenknarsend, grimmig, afgemat, al naargelang hun temperament het kleurt. De gebenedijden die hun gekwetste ziel eventjes kunnen luchten door te dansen, zingen, huilen en lachen zitten er niet bij. Dit zijn losers pur sang, haast verstart tot iconen achter hun glaasje *vinjak* of *loza*.

Vaak is in het *bife* de waardin de enige aanwezige vrouw. De moeder de vrouw, om het met de woorden van Nijhoffs bekende gedicht te zeggen. Zij is degene die kortstondige troost brengt, niet in de vorm van psalmen maar in de vorm van stilzwijgend begrip. Zij zal niet zeuren als de mannen nog een glaasje tot zich nemen, zij zal hun de huid niet vol schelden omdat ze er nog zitten, ze zal niets van ze vragen, behalve een kleine prijs voor een groot glas soelaas.

In het Servische collectieve geheugen, dat altijd weer teruggrijpt naar de slag aller slagen, bestaat er zo'n milde vrouw in de persoon van *Kosovka devojka*¹⁰ – het meisje van Kosovo polje, dat de dag na de noodlottige slag met een karaf wijn de dodelijk gewonde strijders een laatste troost bracht.

Wie onder u een dergelijke humanistische roeping voelt, die mag meteen aantreden om het lijden van de talrijke hedendaagse levensstrijders in Belgrado te komen verzachten.

¹⁰ In 1912 vermeldt het Montenegrijnse tijdschrift «Glas Crnogorca» dat ene George Smits in het tijdschrift «Vragen van den dag» enkele fragmenten uit het gelijknamige epische gedicht in het Nederlands heeft vertaald. Deze legendarische figuur komt verder ook voor in de beeldende kunsten. Het beroemdste schilderij dat in het bezit is van het Muzej grada Beograda is van de bekende Servische schilder Uroš Predić (1857-1953).

...

IV VAN KAFANA TOT RESTAURANT

Mijn eerste associatie bij het woord *kafana* is de bestelling «*Deset s lukom!*». Een soort Servische tegenhanger van de Lagelandse variant «Frieten mèt!». Die tien gegrilde rolletjes gehakt op een bedje van gesnipperde uitjes brachten een ware verrukking teweeg bij ons, kinderen, en een lichte jaloezie tegenover de volwassenen omwille van de frequentie waarmee ze zich in de *kafana* thuisvoelden.

Voor de meeste Belgradoërs in de jaren zestig was het ook niet verwonderlijk dat ze zich in deze gastvrije ruimte meer op hun gemak voelden dan in hun krappe nieuwbouwwoninkjes waar ze meestal met kinderen en (schoon)ouders samenhookten. De eigen vier muren waren er om te overnachten, het ware leven speelde zich af op straat... en in de *kafana*. Daar waren de mannen eindelijk onbetwistbare bazen op eigen grondgebied! Zelfverzekerdheid sprak ineens uit al hun gebaren, uit hun vertrouwelijke omgang met de obers, uit de kennis waarmee ze hun glaasje slivovitsj rillend en hoofdschuddend naar binnen werkten, de protserigheid waarmee ze liedjes bestelden, de nonchalance waarmee ze fooien gaven, de resoluutheid waarmee ze het alleenrecht op trakteren opeisten. Hun drijfveer bestond daarbij voornamelijk uit de bewondering die ze van de vrouwen hoopten te oogsten. En die kregen ze dan ook volop! Ik herinner me mijn tantes in hun strakke kostuumpjes, met welige borsten en heupen zoals de toen populaire Italiaanse schoonheden Sofia Loren en Gina Lollobrigida. Hun fonkelende ogen en stralende glimlach verrieden hoe trots ze waren op hun alfa-mannetje die ze om dit superioriteitsgevoel menig slippertje vergaven.

In tegenstelling tot hun echtgenoten gingen de vrouwen zelf veel zeldener uit in hun eentje of in ander, buitenechtelijk gezelschap. Dat gebeurde voornamelijk op vakbondsavonden of op 8 maart, de Internationale Vrouwendag, die hun temidden van officieel geproclameerde gelijkheid van seksen eventjes de status van prinses verleende. Maar ook bij die gelegenheden hadden ze meestal een mannelijke meerdere of collega in hun midden naar wie ze in bewondering konden opkijken. Want dat is nou juist wat het klassieke rollenspel tot ieders genoegen draaiende hield: een bewonderende vrouw die de man aan zijn goede gevoel hielp. Pech natuurlijk voor de beta-mannetjes, maar die konden ook ergens terecht, in het *bife* bijvoorbeeld.

Wat maakte een man uit die tijd nou zo begerenswaardig? Hij moest van alles kunnen. Zeker, ook wel geld verdienen, maar vooral een echte kerel zijn, een *pravi dasa*. Een houding hebben waarbij je je als vrouw beschermd voelde («tegen de Turken», pleegt men ermee te grappen), dus breedgeschouderd als een kleerkast. Of op z'n minst dwingend kunnen kijken door één wenkbrauw omhoog te trekken. Hij moest zo overtuigend kunnen vleien dat het naar meer smaakte, tegen beter weten in. Hij moest een hart kunnen breken om het daarna met de zoetste kussen weer te zalven. Hij moest kunnen zingen, dansen, glazen kapot smijten, voetballen. Hij moest kunnen verlaten en terugkomen. Zoals die heerlijke tegenstrijdige personages van Kusturica. Veel gevraagd misschien, maar ze kwamen wel voor, omdat de vrouwen ze zo wilden hebben. Of is dat een kip-en-ei-kwestie?

In hoeverre is er in de afgelopen halve eeuw iets veranderd aan dit gedragspatroon dat voor geëmancipeerdere milieu's allicht iets weg heeft van *Animal Planet*? In wezen misschien niet erg veel, behalve dat er een gevarieerder horeca-aanbod bestaat voor de inmiddels uiterst diverse sociale groepen. En dat het imago van de huidige kapitaalkrachtige macho meer op materiële attributen dan op intrinsiek mannelijke eigenschappen berust. Voor deze nieuwe specie gaat men een kijkje nemen in de zogenaamde Silicon Valley.

De typische, ouderwetse *kafana*-man en zijn even typische vrouwelijke tegenspeler bestaan echter nog steeds. Bijvoorbeeld in de Skadarlija. Zoals van oudsher zullen er onder de gasten familievaarders zitten die met gezin en/of vrienden naast de onvolprezen *čevapčići* ook dat goede gevoel van *pravi dasa* ofte man-

met-ballen zijn komen smaken. Maar ook paartjes waarbij de meestal oudere man op de meestal jongere dame (of als variatie: de meestal uitheemse man op de meestal inheemse dame) indruk wil maken als onderdeel van het verleidingsritueel.

Gelukkig hoeft dit beeld dankzij de vele vrijgevochten vrouwen niet meer clichématig te blijven: het goede gevoel is nu ook voor (yup)vrouwen te koop! Maar yup of niet, velen zullen in hun uiterlijk verbeten blijven staan op redundant sex-appeal, van décolleté tot strakke broek of rok, van zwaargeschminkte ogen tot felgetuiste lippen. De seinen mogen niet gemist worden, ook al is er geen *dasa* meer in de buurt om die op te vangen.